Вони були ще зовсім молоді. На вигляд, крім одягу, майже нічим не різнилися — тих четверо з далекого минулого і троє з майбутнього. Їх розділяло понад триста років, але зараз вони стояли разом на цьому маленькому острівці, над яким знехотя займався вологий падолистовий ранок. Острівця ще не обстрілювали, і тільки від берега долинало ледь чутне хлюпання важких лінивих хвиль.

Третю добу взвод утримував острів. На нього вже було випущено сотні снарядів і мін, але острів не здавався. До цього світанку живими тут лишалося четверо: лейтенант Полковенко, старшина Коченян, рядові Бекмухамбетов і Рязанов. Кожен перелічив патрони, гранати і чекав світанку, знаючи, що він неминуче настане. Кожен проганяв од себе думку, що то спливають останні його години. Ніхто не хотів вірити у свою смерть, товариші загинули, тепер мали загинути й вони.

Але після появи цих трьох зажевріла надія на порятунок. Вони — люди з майбутнього. "Вони—всесильні, упокорили час, вони можуть і нам чимось зарадити",— думав лейтенант Полковенко. "Хоч і важко повірити в оте майбутнє, але... Може, то сама доля їх послала..." — міркував Коченян, покусуючи смолянистий вус. Бекмухамбетов згадував свою стареньку матір у зруділому степу, якому, здавалося, не було кінця-краю, коли він їхав із рідного аулу на війну. Розповісти про оцих трьох статечним аксакалам — ніколи б не повірили. Та й сам він не дуже вірить, ніяк не може позбутися відчуття, що все це йому тільки мариться. Але надія, що він житиме, вже розгоралася, як вогнище в степу під високим небом. На думці в Рязанова стояла мелодія: Шопен, соната номер шість... Там, у консерваторії, ще півроку тому він грав цю дивовижну, мов людське життя, музику. Він знав, що вона ніколи не загине: її не вбити ніякому фашизмові. Шкода було, що так мало встиг зробити за свої неповні дев’ятнадцять літ. Пригадував своє життя й не бачив ніякої логіки — ще кілька годин, і його не стане.

Щоправда, у них був вихід: здатися в полон ворогові. Фашисти вже кілька разів волали в мегафон: якщо здадуться — подарують життя...

— І все одно важко повірити,— роздумував уголос лейтенант Полковенко, потираючи скроні, що за якусь добу-другу зовсім посивіли. — Якась чудасія... Містика! Як це — люди з майбутнього?

— Ми ж пояснювали: нічого неприродного...

— Цирковий номері — білозубо всміхнувся Коченян. Натис кнопку — і ти на Арараті. Хто не хотів би так мандрувати!

— Саме про це й думаємо...

— Про що? — ще дужче пожвавився Коченян.

— Як вас урятувати,— відповів найстарший із трьох, Бондаренко. Досі він не розкривав свого задуму, але в очах товаришів побачив схвалення.

Десь із моря вдарила гармата.

— Лягай! — скомандував Полковенко, і в цю мить позаду них струсонуло землю.

Кожен лежав, дослухаючись, як довкола рвалися снаряди і свистіли осколки.

— Як там, нікого не зачепило? — запитав Полковенко.

— Ніби цілі...— відповів за всіх Коченян.

Вони лежали присипані піском, готові до чергового бою.

Полковенко ніколи не вважав себе сміливим. Ну який із педагога воїн? Але в бою він завжди міцнів душею, не знав страху. От тільки сліз

не міг стримати, коли ховав своїх однополчан. Скільки їх уже полягло? А тільки ж початок війни. Он як шалено тисне фашист, досі не спинили його.

— Здогадуюсь, про що ви думаєте,— сказав йому Бондаренко.— По очах бачу...

— Так, пригадую полеглих друзів, школу, дітей... Слухайте, товаришу,— раптом повернув до нього голову Полковенко,— ми перемогли в цій війні, правда ж?

— А що, товариша лейтенанта бере сумнів? — здивувався Бекмухамбетов.

— Ні... Просто хочу почути те, у що вірю.

— Ви не могли не перемогти,— упевнено сказав Бондаренко.— Остаточна перемога над фашизмом увійшла в історію днем дев’ятого травня тисяча дев’ятсот сорок п’ятого року...

Всі здивовано підвели голови. Ніхто навіть не завважив, що фашисти перестали, стріляти.

— А ви не помилилися, товаришу? Може, сорок другого? — з надією подивився Коченян на супутників Бондаренка.

— Ні, фашистська Німеччина підписала капітуляцію в тисяча дев’ятсот сорок п’ятому...— в один голос підтвердили Костюк і Назаров.

— Оце ще стільки воювати? А де ж людей набрати? — Коченян в розпачі затулив долонями обличчя.

— У війні з німецькими фашистами радянський народ втратив понад двадцять мільйонів,— тихо сказав Костюк.

Запало мовчання. Зловісна тиша зависла й над островом, не чути було навіть хлюпотіння хвиль.

Бондаренко відчув: він повністю перейнявся думками й настроєм чотирьох захисників острова. До зустрічі з ними не міг навіть уявити, що вони будуть такими близькими й зрозумілими, наче його сучасники. Виявляється, й триста років тому ми були такими ж сильними і мужніми.

Троє з майбутнього — історики. Тема їхнього спільного дослідження — двадцяте століття людства. Аби здійснити подорож у це століття, населенню планети довелося трудитися два роки. Бондаренко, Костюк і Назаров вибрали саме другу світову війну, прагнули стати очевидцями народного подвигу, пам’ять про який береже ось уже котре покоління. Про війну вони знали все до подробиць. І не тільки вони. Кожен громадянин комуністичної планети вважав своїм обов’язком знати свою історію. Знання історії народжувало повагу до своїх великих предків, що були сильні духом, благородні, добрі душею.

Ледве вловимим жестом Бондаренко підкликав до себе Костюка й Назарова. Коли вони підповзли ближче, сказав:

— Я вирішив поступитися місцем у хронольоті комусь із них... Ви там якось поясните.

— Але ж нам заборонено втручатися в минуле,— нагадав Назаров.

— Закони придумують люди, люди ж створюють і винятки з них. Отже...

І тут почувся голос Коченяна:

— Нічого не розумію... Хлопці, подивіться!

Усі глянули в той бік, куди він показував рукою.

Вже розвиднилося. Над морем пливли важкі свинцеві хмари. Вони незграбно наповзали одна на одну, час від часу їх краяли грозові зблиски.

— Он туди! Та уважно...— наполягав Коченян.

Нараз усі побачили, як до острова пливе човен. Весляр, мабуть, дуже стомився й гріб з останніх сил.

Бекмухамбетов рішуче поповз до кулемета.

— Зажди,— спинив його Полковенко.

Кожен подумки підганяв човна до берега,

хоч і не знав, хто й навіщо сюди пливе.

— Це вже щось замислила німота,— сказав Полковенко.— Не інакше — якісь хитрощі.

Човен ледь ткнувся носом у пісок, і Коченян ахнув:

— Пацан... У човні пацан!..

Справді, на берег вистрибнув худий хлопчина.

Якусь мить він постояв, оглядаючись, а потім відштовхнув човна у море.

— Оце так гість!..

— Сьогодні в нас самі несподіванки...

— Але ж сам він не міг би допливти...

А хлопчина раптом зупинився, нагнувся й підібрав німецький автомат. Берег встеляли трупи фашистів, повсюди валялася й зброя.

Нарешті хлопчина угледів людей. Закинувши автомат на плече, він пішов просто на них.

Випнуті вилиці, очі — як у дорослих. Він довго не міг заговорити; його трясло, як у пропасниці.

Полковенко підійшов до хлопця й поклав на білочубу голову руку.

— А ти поплач... Ураз полегшає,— стиха мовив по-батьківському.

Хлопчина схопив його за руку й гірко заплакав.

— Як тебе звати? — запитав Полковенко.

— Іван.

— А сюди що змусило?..

Бондаренко увалено спостерігав за лейтенантовим обличчям. Воно то світлішало, коли він торкався Іванового плеча, то ставало суворим, коли переводив погляд на автомат, який стискали ще дитячі руки.

— Мене німці послали...—відповів Іван.— Сказали, як не здастеся, все село спалять...— показав автоматом на далекий берег, що бовванів у ранковій імлі.

— Кажеш, село спалять?..— мовив не то до себе, не то до Івана Бондаренко.

— На роздуми три години — поки я повернуся.

Полковенко подивився на сонце, що вставало над морем, і на його чолі відбилася ще більша тривога.

— Не беріть до серця, товаришу лейтенант. Там уже нікого вбивати, нічого палити,— раптом по-дорослому сказав Іван.— Лишилося з десяток хат та школа. А з людей— я, може, один... Мою матір, сестру Валю теж розстріляли. Стріляли й сміялися, а в дворі патефон грав...

— Дивіться, дивіться — палять!..— вигукнув стривожено Коченян.

Над далеким берегом здіймалась чорна хмара диму. Горіла школа, горіли хати.

— Ех, було б із чого... Та вдарити б по гадах! — стис кулаки Коченян.

Іван аж наддався вперед, дивлячись на заграву. Його дитячі очі горіли помстою.

— Який вандалізм,— прошепотів Бондаренко,— одне — знати про це з книжок, інше — побачити... Як же після цього на Землі лишилися люди, як змогло прийти майбутнє!.. Покажіть, як з нього стріляти,— він рішуче взяв із бруствера автомат.

— І мені зброю,— попросив Костюк.

— І мені,— простяг руки Назаров.

Бондаренко суворо оглянув своїх супутників, сказав:

— Кожна чесна людина мусить повстати проти фашизму, захистити від нього минуле, сучасне чи майбутнє. Наша совість підказує... Одне слово, я нікуди звідси не лечу.

— І ми не летимо,— відповів за себе й Назарова Костюк.

Полковенко, Бекмухамбетов, Коченян, Рязанов і Іван прислухались до їхньої розмови.

— Отже, товаришу лейтенант,— звернувся Бондаренко до Полковенка,— ми не летимо. А в хронольоті три місця. Можуть сісти Іван і ще двоє ваших. Вирішуйте хто.

— Полковенко,— у нього дружина й син...— озвався Коченян.

— А в тебе?—сердито запитав Полковенко.

— Нічого. І навіть якщо й накажете, я такого наказу не виконаю...

— Рязанову треба летіти,— втрутився Бекмухамбетов.— Таланту губити не можна.

— Ні, ні! — Рязанов благально замахав руками.— Я до останнього тут!..

— І я залишаюсь! — рішуче промовив Бекмухамбетов.

— І я...— Іван зрозумів із розмови, що хтось може врятуватися, полетівши, мабуть, у тил до своїх.

Якусь хвилю усі стояли мовчки. Потім Полковенко підійшов ближче до Бондаренка, взяв його під лікоть.

— Що ж, друзі, вертайтеся у своє майбутнє, а ми вже тут... Ви й так нам допомогли, сказавши про перемогу...

— Але ж на нашому місці ви вчинили б так само?

— Тоді полетить один Іван,— розпорядився Полковенко.— Полетиш, Іване, й розкажеш там про все...

Всі рушили до хронольота — голубої кулі, що погойдувалася поряд з Івановим човном.

— Ніби не така вже й складна, а он що Може...— розглядав машину Рязанов.

— Це не найдивовижніше з усього, що винайшло людство,— відповів йому Бондаренко і почав було розповідати про складну техніку двадцять третього століття. Затим набрав координати часу й показав Іванові стартову кнопку.— Тебе зустрінуть там. Лети, Іване!

Хроноліт швидко зник чи то в морській воді, чи то в повітрі.

А на острів знову полетіли снаряди й міни.

— Артпідготовка,— сказав Полковенко,— потім полізуть... Усім берегти патрони.

Фашисти вискакували з моторних човнів на берег — у зелених мундирах, тримаючи напереваги автомати, з яких без упину строчили по брустверах захисників острова.

"Хіба це люди? Звірі..." — думав Бондаренко, напружено вдивляючись у зелену хвилю, що накочувалася від берега.

— Вогонь! — скомандував Полковенко.

Бондаренко, Костюк і Назаров застрочили з автоматів, а коли ті нагрівались, бралися за гвинтівки.

Атака захлинулася, але фашисти почали окопуватися на острові.

...Їх лишалося троє. Поранений Рязанов, Костюк і Назаров. Вже ніколи не зайде до класу і не побачить дитячих очей Полковенко. Вже ніколи не привітається зі старезними аксакалами свого аулу Бекмухамбетов. Вже не напише жодного листа друзям із сонячної Вірменії Коченян. Вже ніхто не побачить Бондаренка, що народився у двадцять третьому столітті, аби загинути в двадцятому...

Сонце розігнало хмари, зависло над самим островом і гарячим, мов розплавлений свинець, промінням палило. землю.

— Є ще патрони? — запитав Рязанов у Костюка.

— У мене три...

— А в мене п’ять,— відповів і собі Назаров.

— Ну, і в мене три. Приготуйте гранати і візьміть мої... Рука — не докину...— показав він скривавлену долоню.

— Давай! — ледь устиг сказати Назаров і відразу ж, навіть не зойкнувши, упав на дно окопу.

Фашисти знову піднялися в атаку. Костюк старанно прицілився й вистрелив раз, удруге, втретє...

Раптом він почув за спиною відчайдушне й протяжне: "Три-май-ся!.."

Оглянувшись, побачив, як Рязанов неприродно опустився на коліна, тримаючись руками за скроні. Самими очима він прощався з Костюком, а крізь пальці проступали червоні струмини крові.

Костюк рвучко вхопив у руки гранати й так же рвучко вискочив з окопу. Останнє, що він подумав, коли на нього накинулись фашисти: встигнути висмикнути кільце. Хоч з однієї...

Коли худий білочубий хлопчина закінчив свою розповідь, усі довго мовчали. А Іван, уважно дивлячись на присутніх, помітив: усі вони дуже схожі на Бондаренка, Костюка, Назарова, Полковенка, Бекмухамбетова, Коченяна, Рязанова. Недитячим своїм розумом він здогадався, як боляче їм було слухати його.

...Того дня всі вечірні газети повідомили, що троє істориків не повернулися із службового відрядження у двадцяте століття. Вони загинули там у боротьбі з фашизмом.